

sis de Grenedan francia léghajós tiszt „hősi halálát”. Du Plessis jelentette feletteseinek, hogy léghajója hosszabb légi útra nem alkalmas, mégis azt a parancsot kapta, hogy javítsa meg a léghajózás rekordját. A francia tisztnek a rossz időjárási viszonyok ellenére fel kellett szállnia, mert a tőkésék érdeke, akik rendszeres légijáratot akartak kiépíteni Franciaország és Algéria között, ezt így kívánta.

Az Arbeiterbühne júniusi számában *Tonfilm* (Hangos film) címen a hangosfilm megjelenésével felmerült problémákkal foglalkozik. Megjósolja, hogy bár a hangos film egyelőre még csak a néma film „aláfestésére” szolgáló technikai eljárás, rövidesen sajátos és külön műfaj lesz, amint a színházzal szemben a némafilm is az lett. Ahogy a művészet a káosztól szabadítja meg az embert, úgy fog a film a zajok káoszától megszabadítani minket azzal, hogy mint kifejezést fogja fel, mint jelentést és értelmet.

Júniusban a Weltbühnenben egy másik cikke is megjelent *Männlich oder kriegsblind* címen, melyben Kurt Pinthusnak a Sachlichkeitről megjelent cikkével polemizál. Pinthus az új művészeti irányt férfiasnak tartja és jellemző vonásaként azt említi, hogy benne a gondolati elem háttérbe szorul és pusztán a tények számítanak. Balázs szerint éppen ellenkezőleg az nem férfias, ha valaki nem foglal állást. A tárgyias irodalom egy hanyatló osztály rezignációjának a jele.

A folyóirat július 16-án *Menschen auf der Barrikade* című háromfelvonásos drámájának középső jelenetét közli. A dráma tárgya a parasztság megnyeréséért folyó küzdelem Oroszországban.

Az Arbeiterbühne júliusi számában *Vom politischen Sinn des Bühnengerüstes* című cikke az orosz és a Piscator-féle új színpadszerkezettel foglalkozik és megállapítja róla, hogy az egy társadalmi világkép szimbóluma.

A folyóirat októberi száma közli Baláznak Eizensteinnel, a Potemkin rendezőjével folytatott interjúját. A polgári sajtó a szovjet filmek hanyatlásáról írt ebben az időben. Balázs megkérdezte Eizensteint, mi igaz ebből? Eizenstein beismerte, hogy némi hanyatlás tapasztalható, véleménye szerint azonban ezek a filmek még mindig jobbak, mint a polgári filmgyártás filmjei. Reméli, hogy az a hullámvölgy, amibe az új szovjet film került, csak átmeneti. A hanyatlás oka az, hogy a forradalom győzelme után még sokáig ugyanazt a témát dolgozták fel a film alkotói, megkezdődött azonban a szocializmus építése új témájának a feldolgozása és ez az új téma új művészi lehetőségeket is fog hozni.

Az Arbeitertheater című folyóirat 1929 dec. számában a gyermekszínházról ír Balázs. A kapitalizmusban a gyermekszínház nem kifizetődő üzlet. Mivel a helyérek csak olcsók lehetnek, ezért gyenge színészekkel rossz előadást produkál a néhány mégis működő gyermekszínház. Nem véletlen, hogy a gyermekszínház-mozgalom a proletariátus körében kezd fellendülni, ahol célul tűzték ki, hogy a gyerekekkel az igazságot és a valóságot művészi és szórakoztató formában ismertessék meg.

Ezek a cikkek nemcsak Balázs Béla írói portréjához adnak újabb színt, hanem egyúttal tükrözik azokat a társadalmi, irodalmi művészeti és esztétikai problémákat is, amelyek a kor haladó íróit foglalkoztatták.

Balázs Béla egész írói munkásságának teljes felmérése a magyar irodalomtörténetírás egyik soron levő feladata. Reméljük, élete egy rövid szakaszából vett publicisztikai tevékenységének ismertetésével némiképp mi is hozzájárultunk a feladat megoldásához.

Ezúton fejezem ki hálás köszönetemet az NDK Művészeti Akadémiája Színház-történeti Osztályának, a Deutsche Staatsbibliotheknak és a Berliini Állami Opera helyettes igazgatójának, Sontagh úrnak azért, hogy az értékes anyagot rendelkezésemre bocsátották.

Kálmán László

Illyés Gyula és az Új Előre

Illyés Gyulának alig néhány írása jelent meg a húszas évek derekán a New York-i *Új Előre* hasábjain, s a költő párizsi tartózkodása idején szövődött kapcsolata az amerikai magyarság harcos újságjával alig tarthatott fél évnél tovább. Írásainak megjelenése az *Új Előre*-ben különös jelentőségű, mind ha az akkor még eszmeileg és formailag egyaránt tisztuló, alakuló magyar szocialista irodalmat, mind pedig, ha a költő pályakezdését vizsgáljuk. A szocialista irodalmat hangsúlyoztuk előbb, mivel az *Új Előre* töredező lapjai rejtegették a húszas évek szocialista lírai termésének egyik legszebb alkotását, az *Értünk ethulló proletár halottak*-at. De ezúttal figyelmünket azokra az írásokra irányítjuk, melyek, ellentétben azzal a felfogással,

hogy Illyés mint prózaíró, alkalmi cikkek kivételével, csak a harmincas években jelentkezett, éppen a prózaíróknak, a novellistáknak indulására derítenek fényt.

Az *Új Előrével* való kapcsolatára maga Illyés utal a *Hunok Párisban* lapjain: „Amerikába írtam. Anna sógora egy amerikai magyar lapot járatott... A család ebből értesült a világ eseményeiről, a párisiakról is, némi, de alapjában jelentéktelen késedelemmel. Anna is ezt olvasta — még egy napnyi ráadás késedelemmel — esténként, rendszeresen hazautaztában a földalattin. Itt silabizáltam ki hóna alatt egyszer a lap szerkesztőségének címét.”¹ A lap, melyet Anna olvasott — Anna, aki iránti tiszta szerelmének emlékét a Magyarokban, s csaknem két évtized múltán a Hunokban is oly elevenen megőrizte — az amerikai munkásmozgalom csaknem negyedszázados múltja visszatekintő, magyar nyelvű napilapja volt. Igyekezett valóra váltani, amit a Kun Béla vezetett, úgynevezett „moszkvai szerkesztőség” tűzött ki számára: legyen szellemi központ, „amely forrásául szolgál majd nemcsak az amerikai magyarságnak, hanem a kommunista, forradalmi érzelmű magyarságnak, éljen az bárhol az egész világon.”²

Miként jutott el Illyés az *Új Előréhez*? Mindenekelőtt, feltételezhető, hogy ugyanaz a belső küzdelem készítette megszólalásra prózában, amely Gábor Andort is arra kényszerítette, hogy csaknem naponta írjon riportot, verset — s alkalomadtán drámát és dokumentregényt — az amerikai magyarság számára, a kötelességtudat, amely Lécai Jánost, Gyetvai Jánost, Bebris Lajost a tengeren túlra vezette, vagy Illés Béla, Hidas Antal, Zalka Máté, Karikás Frigyes és mások novelláit, verseit, drámáit, regényeit az *Új Előréhez* küldette — kitörni az emigráció szűk köréből, magyarul szólni az egész világon szétszóródott forradalmas magyarsághoz. Ilyen, az emberi lélek legbensőbb rejtekéből fakadó kényszer vezethette Illyés Gyulát elkerülhetetlen logikával az *Új Előre* munkatársai közé. S egy másik körülmény: Anna iránti szerelme. „Akkori verseimből — írja — Anna nehezen olvasta volna ki világosan szívem érzelmeit. Az eladdig megvetett, a vers-sasmadár mellett földdevő vakondnak tartott prózára bíztam érzelmeimet, kényszerűségből és mintegy balkézrel. Mire való ez a próza? Legfeljebb ilyesmire.”³ A lírai vallomás Anna iránti szerelméről, a kedves hóna alatti újságból lopva kiolvasott címről csak mintegy külső ösztönzést adhattak, meggyorsíthatták a kapcsolat megtalálásának lehetőségét.

„Mire való ez a próza?” Szerelmi vallomásra? „Legfeljebb ilyesmire” — vallotta a fiatal Illyés, de a novella, amelyben eljut a szerelmi vallomásra, a legnehezebbig, az érzelmenek szóban történő kifejezéséig, megjelenését tekintve a harmadik a novellák sorában. De erről utolsónak szólunk.

1925 augusztusában jelenik meg az első Illyés novella, az *Egyszerű nevelés* az *Új Előre* hasábjain. Lírai képpel kezdődik, s ez a kép adja meg az egész novella alaphangulatát: „A kislány szepegve állt a kapuban. Este hétórai szomorúság úszott a külvárosi utcában. Az őszi estéken mintha a napi munka fáradsága valami reménytelen fájdalomba borította volna még a házakat is. A letöredezett falú kapunak támaszkodva figyelt a kislány. Néha előre hajtotta fejét, szőke haja ráomlott könnyes arcára és izgatottan nézett szét az uccán.”⁴ A külvárosi est ilyen, mondhatni idilli hangulatát hirtelen gépkocsi berregő zaja veri fel, a kislány riadtan menekül a kis emeleti lakásba, s máris hallanak a fegyveresek kiáltásai és puskatusütések az ajtón. Most már tudjuk, hogy Magyarországon vagyunk, 1919 őszén, a tanács hatalom bukása után. Az apának menekülnie kell, nincs ideje búcsút venni gyermekeitől. Az emeleti ablakon át a kertbe veti magát, és Sárka, a nagyobbik lány, karját kitérve, védőn áll az egyetlen szoba ajtajába, hogy a fegyvereseket megakadályozza, visszatartsa apjuk üldözésében. Egy durva kéz azonban elrántja az ajtóból. „Az ember felemeli ismét a kezét és újra leüti... aztán még egyszer... Sárka nekiesik a sparuhertnek, fel akar emelkedni, s arccal a kislányra hull... Az emberek berohannak a szobába... ismét egy percre füllasztó csönd, aztán élesen, kíméletlenül egy revolverdörrenés. Aztán még egy.”⁵ Kintől is behallatszik egy pillanatra az üldözők távolodó zaja, aztán ismét döbbenetes csend következik. „A kislány szíve elmerül ebben a szörnyű csendben, átitatódik ennek az estnek forró borzalmával, fáradt és telt lesz ez a szív, súlyos. A fiatalság sose fogja igazán öröme gyorsítani. És valahányszor akármilyen est hullámszik majd a kislány körül, szívében fölernyed majd ennek az estnek az emléke és a párás köd visszahozza ugyanazokat a kimondhatatlan fájdalmakat.”⁶ Ezzel a szintén lírai képpel ér véget a tulajdonképpeni történet. Folytatását a kislány, talán évekkel később meséli el: az apát másnap este találták meg egy gyáruddvaron, még élt, amikor a rabkórházba szállították. S a novella ennek a felnőtte vált „kislánynak” a szavaival zárul: „... az én hitem alatt van még egy másik érzelem, nem is merek rágondolni, hogy milyen mély és olthatatlan ez az érzés, ez a bosszú...”⁶

¹ Illyés Gyula: *Hunok Párisban*. Bp. Révai, 1946. 212–13.

² *Új Előre* 1922. okt. 17.

³ *Hunok Párisban*, 213.

⁴ Illyés Gyula: *Egyszerű nevelés*. *Új Előre*, 1925. aug. 15.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

A lírai és drámai képek szakaszos váltakozásában a líra a cselekményben beálló szünetek kitöltésére, s ugyanakkor a drámai esemény hangulati aláfestésére szolgál. A nyitó sorok az esti szomorúságban úszó városról, fájdalomba borított házakról egy bekövetkező, súlyos tragédia árnyékát vetítik előre, míg egy másik lírai kép az elkövetkező esték csendjében a tragédiát van hivatva az emlékezetben megőrizni. Sajátos vonása a novellának a szereplők névtelensége. Az „apa”, a „kislány” — Illyés csak így említi őket, csak a nagyobbik lány szerepel névvel, Sárka. Nem lehetetlen, hogy a szereplők névtelensége mögött bizonyos, általánosításra való törekvés húzódik meg, de ugyanakkor az sincs kizárva, hogy a „kislány” Anna alakját takarja.

Tartalmi, hangulati egységében s líraiságában — mert nem kétséges, hogy az *Egyszerű nevelés* alapján lírai alkotás — ez a novella mutatja a legközelebbi rokonságot a proletár halottak emlékének szentelt, s az *Új Előrében* a következő év elején megjelent versével.⁷ Erre a rokonságra enged következtetni a novella záró gondolati motívuma, a bosszú, melyet a költemény befejező soraiban Illyés így fogalmaz meg:

Vajjon a mi életünk mennyivel ér ma többet,
mint az övék, mit golyó és kötél szakított meg,
szivemet fojtja ez az adósság,
mit gyáván egyre halasztunk fizetni.

Időrendben, az *Egyszerű nevelést* csaknem kerek két hónappal később követi második prózai írása az *Új Előrében*. Címe után ítélve, láthatóan egy nagyobb mű töredékéről van szó, amelynek az első része jelent meg *Csima úr lovag lesz* címmel, míg a mű egésze — humoros regény, vagy inkább novellák laza láncolata — a *Don Quichotte új vállalkozásai* címet kapta. E töredékben, amely önmagában is többé-kevésbé kerek elbeszélés, az író egész éjszakai, Csima Jánossal folytatott beszélgetését ismerjük meg, melynek végén Csima — s innen a cím is — elhatározza, hogy modern Don Quijote módjára, harcolni fog az emberiség megmentéséért, az igazság diadaláért. E beszélgetés során Csima János lelkében hatalmas változás megy végbe. Este még önmagából és az életből kiábrándult ember volt, aki elvesztette az élet értelmébe vetett hitét, s öngyilkosságra készül. Ebből a lelkiállapotból hozták vissza az írónak a becsületéről, forradalmiságról, emberi hivatásról mondott szavai: „A mai világ nemcsak gazdaságilag lehetetlen, hanem erkölcsi szempontból is a lehető leggazemberebbül igazságtalan. Ez szent. Ha már most te magadat becsületes embernek tartod, míhelyt fölismered ezt az igazságtalanságot, kutya kötelességed ellene küzdened. Ez morális parancs. Ez alól nem lehet kibújni.” Az érvek, s egy átvirrasztott éjszaka elegendőnek bizonyultak Csima János meggyőzésére, mert a történet ezekkel a sorokkal végződik: „Csima János, a halálra keseredett cipőzsinór fonó munkás hősi gesztussal átölelt és gőgösen kijelentette, hogy csupán a máltai kőpeny hiányzik a vállunkról, hogy mindketten az igazság bajnokai legyünk.”⁸ Ma már — négy évtized távlatából — nem reménykedhetünk, hogy Csima János, e modern Don Quijote félbemaradt, szatirikus történetét, új kalandjait megismerjük, ha csak valamilyen véletlen folytán kézirat (ha egyáltalán elkészült) elő nem kerül egy, az irodalmat szerető amerikai magyar rejtekekből.

Utolsóinak hagyjuk — de időrendben is utolsóinak, az év decemberében jelent meg az *Új Előrében* — az Annához írott szerelmi vallomást. Ez az *Őszi szerelem*.⁹ Illyés emlékezete szerint a novella több folytatásban jelent meg, ez ideig azonban csak az első részt sikerült megtalálni. (Az *Új Előrének* az a száma, amelynek a második részt kellene tartalmaznia, hazai könyvtáraink gyűjteményéből, illetve e gyűjteményről készített mikrofilm-sorozatból hiányzik. Annyi azonban biztosra vehető, hogy a novellát legfeljebb két részletben közölte az *Új Előre*. A *Hunok Párisban* alapján arra következtethetünk, hogy a novella, alapmotívumát tekintve, lényegében azonos annak a *Harc egy szóért* című fejezetével.)

A novella első részében, amelyben „hősünk bemutatkozik”, megismerkedünk a költő akkori életkörülményeivel: „Párisban éltem, Szent Lajos szigetén egy hónapos szobában és meglehetősen zilált anyagi állapotban”, vagy másutt: „Terveket szövök a jövőre, eljövendő irodalmi sikereimre, és a holnapután esedékes házbérre vonatkozólag” — s ez a bemutatkozás nem éppen a legragyogóbb színekben tünteti fel egy alkalmi munkából élő fiatalember kilátásait, aki az útépítők nehéz munkáját csak három hétig bírta. Bár élettörténetét, munkanélküliségét meséli el, helyenként mégis kitör belőle a lírai vallomás. Különösen, amikor a párizsi őszről beszél: „Tán sehol se szebb az ősz, mint Párisban. Friss illatú szél kanyarog a kőd bokrai között, megfogja az embert, bánatos nyugalommal mossa meg a szívét s gyerekkorára emlékez-

⁷ Illyés Gyula: Értünk elhulló proletár halottak. *Új Előre* 1926. jan. 31.

⁸ Illyés Gyula: *Don Quichotte új vállalkozásai*. *Új Előre* 1925. okt. 10.

⁹ Illyés Gyula: *Őszi szerelem*. *Új Előre* 1925. dec. 1. (Folytatása valószínűleg a dec. 2-i számban).

teti." A novellában hónapos szobájának esedékes béréről beszél, amely a Hunokban csak a visszaemlékezések vége felé válik valósággá, a csoportos férfiszállás helyett önálló, sivár, de Annát váró kis bútorozott szobává. Meglepő a hasonlatosság, ahogyan az énekkar próbáját a regény már említett fejezetében, s a novellában leírja. Igaz, az előbbiben bővebben, az emlékekkel megtoldva mutatja be a kórus próbáját, beleszóve az Orosz Anna nevének kezdőbetűire írott vers körüli bonyodalmat, a hangulati azonosság a két évtizednyi eltéréssel született két írás között azonban mindenestre meglepő. Az azonosság alapján, a novella második részében nem lehetetlen, hogy az történik, amit Illyés a Hunokban így ír le: „Művem első személyben beszélő hőse — ahogy emlékszem — a történet végén hosszabb bölcséleti fejtegetést mondott Anna arcvonásairól, majd Anna szemébe tekintve, hangot adott érzéseinek, hogy aztán egy határozott lendülettel ezt az arcot, a lassan lezáródó két szemmel keblérevonja.”¹⁰ Bár ugyanakkor, az sincs kizárva, hogy ugyanaz a beszélgetés folyt le, amelyet az írói emlékezet ugyanehhez, az énekkari próbát is tartalmazó fejezethez fűzött.

Ilyen összefüggésben tekintve, az *Őszi szerelem* nem egyszerűen „balkézzel” írott novella, nem csak szerelmi vallomás, hanem a csaknem két évtizeddel később született *Hunok Párisban* egyik magva, egy fejezetének hordozója, s ez az összefüggés adja meg ennek a korai prózai írásnak a jelentőségét. De hogy e három novella-szerű írása nem véletlen eltévelyedés, alkalmi kirándulás volt a próza területére, azt a csaknem egy évtizeddel később kezdődő prózai alkotások sora bizonyítja.

Kovács József

¹⁰ Hunok Párisban, 213.